

Major Gyöngyi

Creatio continua: jó(l)lét, mítosz és modernitás

„Az út örökkévaló,
és minden rendjén-való.”
(Lao Ce: Tao te King)

Különös módon a „válság” fogalma mintha elvesztette volna mozzanatos jellegét, s állandó társként beköltözött volna mindennapjainkba, amivel ezután együtt kell élnünk. S ha így van, ebben is keresni kell a törvényszerűt, azt a szabályt, ami miatt eltér a más esetben oly pontosan mérhető lefutástól. Minél tágabb összefüggésrendszerben vizsgálódunk, annál komplexebb, az emberi létezés egyre több összetevőjét érintő paradoxonba futunk bele. Olyanokba, amelyek más, önfelelőbb korokban, a probléma hiánya miatt nem is értelmeződhetek. Mert a modernség szubjektuma – az individuum – megszabadult ugyan minden kívülről ráneheződő, vagy önmagából saját magán kívülre vetített normatívától, s miközben a tudományos narratívájában elemi részekre analizálta már az univerzumot is és a tudatot is, saját önértelmezésének lehetősége továbbra is kihívás maradt számára. S marad mindaddig, amíg a létezés teljességébe ismételten vissza nem helyezi önmagát. Boldogság és jó(l)lét koncepciójának ebben a vonatkozásban lehet leginkább valós indokoltsága, hiszen az a létezés esszenciális vonatkozásában válik értelmezhetővé.

A tanulmányban kísérletet teszünk annak a perspektívának a definiálására, amelyből lehetővé válhat, hogy önalkotó kozmikus folyamat szubjektumaként, újrafogalmazhassa teremtési aktusának folytonosságát, a mainál egy sokkal tágabb tér-idő kontextusban.

Kulcsszavak: válság, individuum, boldogság, jó(l)lét, növekedés

1. Bevezetés

”Aki valóban megértett egy zeneművet, egy festményt, egy elméleti-reflexív jellegű konjunktív tapasztalat-összefüggést, az tudja, hogy az adekvát befogadás nem abból áll, hogy egyszerűen tudomásul vesszük a tartalmakat, hanem abból, hogy befogadásuk során szellemileg együtt- és újraalkossuk őket.” (Mannheim, 1995, 285.o)

Az utóbbi évek egyik legizgalmasabb kérdése a válság jelensége. Figyelemfelkeltő azért, mert a diskurzustérben a teljes tagadásától, a létezés normális állapotán át a hisztérikus tematizálásig minden kontextusban megtalálható.

A tárgy külön kihívása a komplexitása, egyfajta diszciplínafüggetlensége, miközben már-már a társadalomtudományok sajátos toposzaként válik értelmezhetővé. Meglehetősen különleges, ha éppen a világrend jelenlegi átrendeződésének kontextusába helyezzük az értelmezési kísérletet. Bármennyire is furcsa – a krízis jellegéből adódó legvalószínűbb lehetséges megoldásokat és realizációs pályákat vizsgálva – egy világkép identifikációs problémájaként válik értelmezhetővé. Még hozzá a modernség egydimenziós emberének identitásválságaként, amint az ideák kozmikus távlataiból létezésének boldogságdimenzióit összezsugorítja saját szűk, önérdékközpontú és individualista téridejébe, s éppen mikro-identitásának önfeledtségében válik képtelenné motivációiért felelősséget vállalni, hiszen azok horizontját többé nem lehetséges önmagát meghaladó perspektívában értelmezni.¹

Primér körön a környezet tudomásulvétele, valamint az iránta meglévő felelősség is épp csak felmerülhet, de csupán az individuálisan megélhető jó(l)lét² motivációjának vonatkozásában. A boldogság, a jóllét fókuszában marad az individuum, s a szekunder vonatkozásban megjelenő tényezők funkcionalitása ennek biztosítékként jelenik meg, kozmikus adok-kapok teljes aránytalanságában. A modernség szubjektuma úgy válik par excellence a jelen abszolút szabad kreatórává, hogy azt teljesen leszűkíti a „saját” pillanatára, leválasztva (önmagát is) az időbeliség láncolatáról, aminek következtében a felelősség értelemszerűen szűkül az önérdék horizontjára, a kölcsönhatások léthálójának sajátos nonsenseként, törvényszerűen elve meg hazáját a teljes otthontalanságban.

A válság tehát legtagabb vonatkozásban az Opus contra Naturam kiteljesedésének problematikája. Annak az immár felszínen is megjelenő paradoxonnak, hogy önérdékének kizárólagos motiváltságában saját jó(l)létének és boldogságának forrását ellehetetlenítve, az ember saját önközpontúságának csapdájába esik. Kiteljesedéshez pedig csak egy, az önközpontúságon túlmutató világkép segítheti; egy olyan létezés koncepció³, amely funkcionalitásának esszenciáját éppen a kölcsönhatások újratemtésében tudja értelmezni.

“Paradox módon ugyanis éppen az önérdék hat leginkább az önközpontúsággal szemben. Mégpedig azért, mert az önérdékre görcsölve éppen saját létfeltételünket szüntetjük meg. Saját kapcsolatainkért felelősséget vállalva pedig valójában önmagunkért vállaljuk a legnagyobb felelősséget. S talán éppen ez a legnemesebb szolgálat, amelyet magunknak adván másoknak adhatunk. Egy gyöngyszem ugyanis visszatükrözi az összes többi.” (Major, 2017)

Következésképpen ebben a tanulmányban az individuum lényegiségének önmeghatározásához, identitásképzéhez kötötten vizsgáljuk a létezési modell

¹ „Az identitás az életcélok felépítésének folyamata valamely kulturális attribútum vagy attribútumok összefüggő halmaza alapján, ami a célok más forrásaival szemben elsőbbséget élvez” (Castells, 2006, 30.o). Valójában az én-kép a legfontosabb viselkedést meghatározó tényező, hiszen a társadalmi szereplők éppen a saját identitásukkal azonosítják cselekedeteik mozgatórugóját. (Nagy, 2008)

² Amennyiben tehát nem az individuális vonatkozás szempontjából vizsgáljuk a jó(l)lét fogalmát, irrelevánsnak tűnik, nem csupán a jólét fogalmának az emberi képességek kiteljesedése irányába bővíthető jóllét-kontextusa, hanem a jóllét eredményeiről (well-being achievement) a jóllétre való szabadság (well-being freedom) vonatkozásának megkülönböztetése is. Értelemszerű, az individuális szempont folytonossága a fogalom különböző árnyalataiban, mindaddig, amíg a kölcsönhatások vonatkozásától elvonatkoztatva történik a fogalomalkotás.

³ A létezési koncepció egy tudatos vagy nem tudatos elv, mely tartalmazza az adott kor cselekvési motívumát: azt a szellemi tartalmat, ami megfelelő súlyú indokát jelent a legáltalánosabban vett emberi aktivitásnak, s amelyből automatikusan bomlik ki a létezési forma.

fenntarthatóságát. Az állapotok harmonikusságát az individuumot meghaladó perspektívából szemlélve kívánjuk tárgyalni. Kísérletet teszünk egy új szempontrendszer felvetésére, amely a problémák megoldásához mélyebbre képes ásní a konvencionális jólét értelmezések szintjénél, s alkalmas egy komplex kategóriarendszerben való koordinációra⁴. A koncepció számára forrásértékű az a kulturális emlékezet, amely a létezőket még szerves összetartozásban, egymás feltételeként tudta érzékelni, miként a válságot éppen egy univerzális és normaalkotó megközelítés hiányához kötjük. Ahhoz, hogy a globalizáció tudományos narratívája éppen módszertanának differenciációs-attitűdje mentén maga lehetetlenítette el a létezés globális értelmezhetőségét, holott a végtelen sok elemre bontott globális struktúra bármely részletének figyelmen kívül hagyása a teljes struktúra létét veszélyezteti⁵.

„Mindenki önmagára van utalva. S mindenki tudja, hogy ez az önmaga kevés.” (Lyotard, 1993, 37.o)

2. Válságkor és újraértelmezési kísérletek

„Amerika gazdasági válsága erkölcsi válságban gyökerezik, ami nem más, mint a civil erények hanyatlása az amerikai politikai és gazdasági elit soraiban. A piacon, a törvényeken és a választásokon alapuló társadalom nem elegendő, ha a gazdagok és a hatalom birtokosai nem hajlandók tiszteletet, megbecsülést és együttérzést tanúsítani a társadalom többi része és a világ egésze iránt. Amerika megteremtette a világ legversenyképesebb piacgazdaságát, eközben azonban elvesztette polgári erényeit. A társadalmi felelősségvállalás ethoszának helyreállítása nélkül nem létezhet értelmes és tartós gazdasági prosperitás.” (Sachs, J. 2016. 11.o)

Ma már meglehetősen általánosan elfogadott, hogy a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság csupán egy vetülete, vagy egy lehetséges indikátora az európai kultúra, illetve a teljes nyugati civilizáció általános válságának. A válságnak azonban nincs egy egységes módszertana, s önálló tudományág sem létezik a kutatására, jóllehet megannyi megközelítésre, sokféle

⁴ Az önérdék kitüntetett szerepbe helyezése a társadalom jólétének vonatkozásában Adam Smith nevéhez köthető. Lényeges hangsúlyoznunk azt a hatást, amely ennek a koncepciónak mentén begyűrűzött az európai gondolatiságba. Ritkán szokás pl. ma már Hegel kifejtéseire hivatkozni erről a viszonyrendszerről, pedig jelentős, főként, ha a fenntarthatóság problematikájának szellemtörténeti vonatkozásait vizsgáljuk. *„Az önző cél a maga megvalósulásában, amelyet így az általánosság határoz meg, egy minden oldalú függés rendszerét alapozza meg, amelyben az egyes ember megélhetése, jóléte és jogi helyzete összeshővődik mindenkinek megélhetésével, jólétével és jogával, rajta alapszik, s csak ebben az összefüggésben valóságos és biztonságos. - Lehet ezt a rendszert elsősorban mint külső államot tekinteni, - mint szükségállapot és az értelem által elgondolt államot.” (Hegel, 1983. 184. o. Fontos azonban hangsúlyoznunk azt is, hogy az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet indukálva kerül a smithi paradigma alternatívája, a katolikus pap és közgazdász Antoni Genovesi erényetikája a diskurzustér vonzásába.*

⁵ A válság esszenciája sajátosságosan értelmezhető abban a paradoxonban is, hogy *„a világ bizonyos szempontból az egységessé válás irányába fejlődik, más szempontból a szétesés felé tart.” (László, 2006, 37.o)*

szempontra van szükségünk: az interdiszciplinális elv érvényesítése nélkülözhetetlen a rá vonatkozó diskurzusban. (Karikó-Szécsi, 2012, 8. o)⁶

Egy kultúra válsága alatt olyan krízis kialakulását értjük, aminek során egy működő társadalom elveszíti önszervező folyamatainak fenntartási képességét.⁷ „*A válság egy olyan átalakulási folyamat, ahol a régi rendszer már tovább nem tartható fenn.*” (Venette, 2003, 43.o) Mindez végbemehet drasztikus gyorsasággal is, de el is húzódhat, s elszenvedőiben esetleg csak hosszabb idő után tudatosodik, hogy már valami „más- típusú” működés van.

A jelenlegi válság az utóbbi lefutási módozattal rokonítható, azzal a kiegészítéssel, hogy egyrészt a gazdaság nem vált szélsőségesen kezelhetlenné, másrészt – és éppen ezzel összefüggésben – volt és van idő a válsághelyzet tudatosodására, valamint a válság feloldási lehetőségeinek tudatos feltárására. A válság feloldásának lehetőségeire koncentrálna természetesen nagy lehet a kísértés a megszokott viszonyok rekonstrukciójára törekedni az alapkoncepció némi átkottázása mentén. Jelen körülmények között azonban ez sem nem célszerű, sem nem lehetséges. Mégpedig azért, ami ennek a válságnak a specifikuma: a globális gazdaság – éppen működési törvényéből következően – saját határait feszegeti.⁸ A növekedésre alapított gazdasági logika belenövekedve a teljes emberi élettérbe, törvényszerűen érte el működésének meghaladhatatlan korlátait.⁹ „*Véges lehetőségek mellett minden országnak csupán csak korlátozott környezeti tér áll rendelkezésére. A fejlődés, mint vég nélküli versenypálya ezért történetileg elavult elképzelés.*” (Sachs, W, 2000)

A globalizálódó társadalom hálózatos jellege miatt a krízis már nem lokális¹⁰, hanem egy lokális centrumból kiindulva közvetlenül kihat a teljes globális társadalmi hálózatra, annak minden összetevőjére, a gazdaságira éppúgy, mint a kulturálisra. Ezért az ember, ill. a globális társadalom viszonya a krízishez szükségszerűen megváltozik. A lokális krízis kezelésére jellemzően a krízis bekövetkezésekor került sor, mivel a fennálló, stacionáriusnak tekintett folyamatok mellett nem keletkezett indoka arra, hogy krízisre készüljön. Egy hálózatos rendszerben azonban a krízist a rendszer természetes részeként kell tekinteni, s megjelenését

⁶ A válsághoz köthető szélsőséges nézőpontokkal csak érintőlegesen foglalkozunk. A létezés mindenkor válságállapotként való értelmezése azért nem indokolt, mert a változás mindaddig nem válság, ameddig a rendszer teherbíró képessége (efficiency) és megmaradásra vagy stabilitásra (persistence) való törekvése tolerálni képes a fellépő feszültséget, vagyis amíg a rendszer reziliens.

Ugyanakkor a másik véglet érdekessége - amely főként a közgazdaság tudományos diskurzusterében van jelen, mondván.: „Crisis? What crisis?” – álmélkodnak a meglepett tudósok. A 2013-ban közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Eugen Fama professzor blogján pl. bőségesen olvashatjuk a hasonló rácsodálkozásokat. Csaba László ezt nevezi a közgazdaságtudomány „sajátos tudathasadásos reakciójának” az aktuális fejleményekre. (Csaba, 2014, 10.o)

⁷ A rendszerelmélet bifurkációs- vagy káoszpontként értelmezi a rendszer fejlődésében azt a kritikus állapotot, ahol „a rendszer állandó állapotához vezető korábbi folyamatok összeomlanak, és a rendszer nem képes visszatérni előző állapotába, illetve működési formáiba: visszafordíthatatlanul elindul egy új pályán, amely vagy a rendszer összeomlásához, vagy egy új szerkezeti állapot és működési forma kialakulásához vezet.” (László, 2006, 11.o)

⁸ Vö: Rodrik, D. (1997): Has Globalization Gone Too Far? Washington, Institute for International Economics

⁹ P.W. Zappfe norvég filozófus az óriásszarvas (Megaloceros giganteus) példáján mutatja be, hogy a túlzott növekedés a túlélést lehetetlenné teszi; az előny hátránnyá változott, s ez a pusztuláshoz vezetett. (Zappfe-t idézi Knut-Zsolnai, 2005, 28. o)

¹⁰ Korábban a krízis általában lokális jelleggel bírt, s kezelése is általában az egyetlen érintettre tartozott.

statisztikai valószínűsége szerint kell figyelembe venni. Csakis ilyen módszertani alapvetéssel érhető el a globális háló krízishelyzetre tervezése, ami stratégiáját tekintve nem csupán a spontán kialakuló krízis leküzdésére, hanem elvi lehetőségeinek feltárására, előrejelzésére, lokalizálására és/vagy megelőzésére fókuszál. Fontos tudatosítani, hogy míg a lokalitás krízisében csak a krízisbe került lokalitás létezése válhat kérdésessé, addig a globális hálóban – szélsőséges körülményeket feltételezve – a krízis a teljes globális háló összeomlásával, adott esetben pusztulásával járhat. A globalitás korában tehát az emberi létezés másképpen és máshonnan fenyegető kockázati tényezők megjelenésére kell felkészülni.

„... azok az összetett problémák, amelyekkel ma Amerikának szembe kell néznie, holisztikus, rugalmas és célraorinált megoldásokat igényelnek. Röviden, ha előre akarunk jutni „összetett rendszerekben kell gondolkodnunk”. A sikerhez nem vezet semmiféle varázsgömb és egy pár csodaszor. A rendszerben való gondolkodásra valószínűleg a közeljövőben lesz a leginkább szükség, amikor egyszerre kell szembenéznünk az energiabiztonság, a környezetbiztonság és a gazdasági jólét által támasztott kihívásokkal.” (Sachs, J. 2016, 286. o)

Következésképpen, amennyiben a jelenlegi krízis legközvetlenebb és legdrasztikusabb hatású problémájaként az ökológiai rendszernek az önfeledt individuum által előidézett katasztrófa-közeli állapotát azonosítjuk, úgy semmilyen ön-központú individualizmust (még a külső univerzum irányába felmutatott konfrontációkerülő és békés – vágyait visszafogó – magatartásával együtt) sem tartjuk a krízis feloldására alkalmasnak.¹¹ A rendelkezésre álló élettérre – s még inkább egy tág tér-idő struktúrában értelmezve a létezés –, nem tűnik elégségesnek a béke, barátság és visszafogottság felmutatása, mert ez az ökológiai rendszer egyensúlyának megőrzéséhez kevés, lévén a rendszeralkotók maguk is életfunkciókat gyakorló lények, s nemcsak ők jelentik az ember ökológiai környezetét, hanem az ember is az ő ökológiai környezetüket. Még egyértelműbben kifejezve, a teljes élettér nem statikus, hanem egymással összefüggő és egymásba nyíló életterek rendszere, és ha létezők ebből a rendszerből kiszorulnak, a rendszer összeomlása fenyeget. A csupán az itt- és mostban értelmezett jól(l)ét koncepció, s a pillanatnyi individuális boldogságnak kiszolgáltatott múlt és jövő is fenntarthatatlan létezési perspektíva.¹²

„A kihívás következtésképpen a megrögzött fejlesztési koncepciók és azok mentális modelljeinek újrafogalmazása,¹³ a modernitást meghaladó, új – vagy éppen lehet, hogy nagyon is régi¹⁴ – tér-idő szerkezetben, amely a komplexitás integrált jelentésterékként kontextus-hálóvá is válik egyben, s magába inkorporálva a visszacsatolások lehetőségét, az önreflexív visszatekintés és megértés igényét hordozza. Mindezen túl pedig megteremtheti az egzisztenciák kölcsönhatását, s ekként a coexistencia sajátos ontológiájává válik, a homo oeconomicus új identitásává.” (Major, 2015)

¹¹ Természetesen nem vitatva az önérdekközpontú koncepcióhoz viszonyítva az emelkedettebb jellegét.

¹² A modernség minden korábbi ismeretelméleti konstrukciónál hatékonyabb módon vette birtokba a társadalom téridő-szerkezetét. A heterogén létminőségek homogén térbe olvadása azonban – a folyamat sajátos öncélúsága miatt, s az ebből következő tautologikussá váló performativitás következtében – értelemszerűen hozta magával az integráns egész kiüresedését majd virtualizálódását.

¹³ Korunk legmarkánsabb feladatának tekinthető azoknak a szellemi impulzusoknak az indukálása, amelyek a csoportkohézió alapuló, a környezettel harmóniára törekvő cselekvések konstellációjává válhatnak.

¹⁴ Plus ça change – plus c’est la même chose.

3. Az individuális boldogságkonceptió

„Napjaink kozmológiai fejlődése igen következetesen azt sugallja, hogy megszokott körülményeink nem tarthatók fenn a világegyetem távoli részeinek figyelembevétele nélkül, s hogy a térről és a geometriáról alkotott elképzeléseink teljességgel érvénytelenné válnának, ha figyelmen kívül hagynánk a világegyetem távoli részeit. Mindennapi tapasztalataink – egészen a legkisebb részletekig – olyan mértékben összefonódnak a világegyetem nagymértékű tulajdonságaival, hogy csaknem lehetetlen a kettőről külön-külön elmélkedni és beszélni.” (Hoyle, 1970, 359. o.)

Az ember számára kezelhető időléptékben lehetségesek olyan stratégiák, amelyek ideiglenes érdekek és koncepciók szempontjából eredményesen funkcionálnak, de ugyanezek a stratégiák nagyobb léptékben akár életellenesnek is bizonyulhatnak. Ebben az értelemben egy rövidnek nevezhető történelmi korszakban a kapitalizmus nagy találmánya, a versenygazdaság, és ebből következően a versenyképesség koncepciója a sokak számára vonzónak tűnhető eredményein túl törvényszerűen vezet a gazdaság olyan öncélú felpörgetéséhez, aminek kizárólag meglévő pozíciók fenntartásában könyvelhetők hasznai.

„De az ön-igazolás és a következetes irányelv tévesztés csak kettő a vezető amerikai közgazdászok endemikus problémái közül. A mélyebb probléma az uralkodó közgazdaságtani elmélet közel teljes összeomlása – a struktúrája által, amely pedig az irányelvek eszméinek támogatására szolgál.” (Galbraith, J. 2000, p.4)

A fenntarthatóság vonatkozásában az alapp probléma az, hogy egy szűk érdek- és időkontextust kiszolgáló elv vált felülírhatatlan evidenciává¹⁵, kiélezve egyre inkább a kérdést: Vajon mi vehetné rá az erőforrások ellenőrzését gyakorló struktúrát a gazdaság valós szükségletek irányába történő elmozdulásra, ha par excellence éppen a felpörgetés közben tartása, a növekedés axiómarendszerére felépített doktrína és annak gyakorlati leképződése a biztosítéka a meglévő pozícionáltság fenntartásának.

Ma éppen ennek a kérdésnek szűrös tekintetében élünk: abban a dilemmában, hogy a válságjelenségek eszkalálódva a maguk esetlegességében egyszer-s mindenkorra átalakítják-e az emberi játékteret, vagy a mainstream nyomása ellenére a közgazdaságtudomány a realitást

¹⁵ „Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a mai uralkodó gazdasági koncepció az egyensúlyteremtés igényét egyáltalán nem kozmikus vonatkozásban definiálja, hanem kizárólag saját művi „kreálmányaira” vonatkoztatva, a kereslet és a kínálat fogalomrendszerében képzelet el az egyensúlyteremtés modellezhetőségét, szem elől tévesztve azt a kozmikus léptéket, amelybe beágyazottan az egész létezés működik. Mi több, olyan kategóriákat emel be saját (abszolútizált) modelljébe, mint a szűkösség állapota. Márpedig, ha kísérletet teszünk egy másik értelmezési keretben rátekinteni a létezésre, ha más fogalmak és premisszák mentén állítjuk fel a modellünket, magunk körül akár megláthatnánk azt a bőséget és gazdagságot is, amely körülvesz bennünket a természetben. Gondoljunk egy virágzó cseresznyefára vagy egy a termései alatt roskadozó datolyapálmára. Az Adam Smith által konstruált homo oeconomicus önérdék-vezérelte koncepció helyett tehát a gazdaság átmodellezhetőségét kívánjuk motiválni, mégpedig a kozmikus egyensúly mintájára, a szubjektum – homo oeconomicus – kozmikus identitása mentén.” (Major, 2015)

utolérve mégis fölfedezi a valóságba való vertikális/kozmosz bekötöttség jelentőségét, s a méltatlanul piedesztálra helyezett „versenyképesség” fogalmát leváltja egy sokkal szerényebb, de sokkal nagyobb időléptékű fogalommal, az életképességgel.¹⁶

„Eltöprengtem, vajon nem lennénk-e eredményesebbek, ha felismernénk, hogy valamennyien élő szervezetek élő sejtjei vagyunk: városoknak, biorégióknak, kontinenseknek és magának a Földnek. Nem csökkenthetnénk-e igénybevételünket, egészségesebbé és teljesebbé válva, ha munkánkkal egyszerűen ezen élő szervezeteknek segítenénk saját élő teljességük felismerésében?” (Kemmis, 1995)¹⁷

A kérdés az az, hogy mire – milyen értékrendre épül az adott koncepció.¹⁸ Amennyiben egy emberöltő kontextusában is szűk időtávra terjed ki az értékhaló¹⁹, s csupán „itt- és mostban” definiál, a következmények értelemszerűen kerülnek kívül a koncepció értelmezési horizontjára, aminek következtében tőlük teljesen elvonatkoztatva válik definiálhatóvá az adott érték tartalma. Amikor egy értékhaló időhorizontjában lényegében az itt-és most a mérték, a hosszútávon pusztításként leképeződő aktus is interpretálható pozitív tartalomként, jóllehet megfelelő rálátással – tágabb időhorizontban történő elemzéssel, többnyire átláthatók következményei. Korunk létszemlélete éppen szűk időhorizontjának vonatkozásban válhatott teljesen önközpontúvá, s ennek következtében életidegenné. Ebben a tanulmányban nincs módunkban mélyebb összefüggésrendszerben vizsgálni az adott problematikát, arra azonban fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy a problematika mélyebb vizsgálatakor elengedhetetlen a közgazdaságtan önértékközpontú elvrendszeréből kibomló létezési modellt a komplexitás igényével feltárni.

A tudomány pozitívizmusa a társadalomtudományok vonatkozásában kifejezetten egy lét-koncepciót projektál, melynek a normativizmust kizáró axiómarendszeréből definíciószerűen következik a léthelyzet (a léthelyzet változásainak) abszolutizálása²⁰. Jóllehet a léthelyzet más is lehetne, más típusú változások mentén, s nem kevés indok vonulatható fel amellett, hogy, amennyiben a megismerés a normatív jelleget is vállalni tudná, úgy a valóság kizárólagosnak tekintett módozata egy az axiómák által megteremtett értelmezési keret következményeként válna vizsgálhatóvá, s éppen a leendő következmények elemzési kontextusában lenne megjeleníthető egy más eredményeket produkálni képes valóság-modell koncipiálására. Problematisztikus viszont annak a módszertannak a megtalálása,

¹⁶ Erről bővebben lásd: Major, Gy.: Versenyképesség és/vagy életképesség. V. Báthory-Brassai Konferencia, Magyar Világtalálkozó. (Ed.: Rajnai, Fregan, Ozsváth). Budapest, Óbudai Egyetem, 2015

¹⁷ Daniel Kemmis, Minnesota polgármesterének nyilatkozata a „20 questions”, Utne Reader 1995. jan-febr. Számában. 79. old.

¹⁸ „A technika növelte életszínvonalunkat, nagyobb sebességet, több választási lehetőséget, több szabadidőt és nagyobb luxust biztosít számunkra – mondják az őt magasztalók. Ám ezek egyike sem jelent semmit az emberi elégedettség, a boldogság, a biztonság, vagy a földi élet fenntarthatósága szempontjából.” (Mander, J. 1991 26. old)

¹⁹ Ebben a vonatkozásban fontosnak tartjuk John Rawls és Robert Nozick elhíresült vitáját az egyéni szabadságról vs. társadalmi igazságosságról és etikai felelősségről. (Lásd: Rawls, J. (1971, 2009): A Theory of Justice. Harvard University Press és Nozick, R. (1974): Anarchy, State and Utopia; Basil Blackwell, Oxford.)

²⁰ „Egy társadalmi rendszer evidenciáinak összességét az illető társadalmi rendszer kultúrájának nevezzük.” (Hofstätter, 1990, 93.o)

amely mentén eldönthetővé válik, hogy melyek azok a változások, amelyek elkerülhetetlenek, s melyek azok, amelyeknek éppen az elburjánzását lenne célszerű megakadályozni. A társadalmi problémákat vizsgálva nem téveszthető szem elől azonban, hogy a problémafelvetés már önmagában is bizonyos vonatkozásban determinál. Utalunk itt Piaget által megfogalmazott összefüggésrendszerre a logika – amit sosem a semmiből alkotunk meg – és a gondolkodás mechanizmusa, illetőleg a gondolkodás műveletei által kitermelt axiomatika között. Piaget az idegrendszer, az értelmi élet és a társadalmi kölcsönös kapcsolatok együttműködésében értelmezi azt az összerendező tevékenységet, amelyből a valóság axiomatizálódik. S ez az előzetes axiomatizálás termeli ki a későbbi tényleges axiomatikát. (Piaget, 1973).

Jelen tanulmány tematikájának vonatkozásában hatványozottan fontossá válik a kutatás kiinduló premisszáinak definiálása. Az individualista világkép evidenciáinak a felfejtése nélkül lehetetlen az axiómák abszolutizálásának meghaladása, ami sajátságos paradoxonban képződik le: az önközpontú és önértékeléssel tevékenykedő aktivitás kártékonyságának ismeretében a kiutak keresése továbbra is az önközpontú és önértékeléssel tevékenykedő értelmezések gondolatiságán belül marad. Nem az ugyanis a kérdés, hogy hogyan tudja az individuum önmaga számára és önmagán belül létezésének értelmét megtalálni, hanem éppen ellenkezőleg, saját boldogságát / jó(l)létét hogyan tudja önmagán kívülre helyezve értelmezni úgy, hogy közben nem tárgyiasít, s a létezés egyetlen vonatkozásához sem társít eszköz-jelleget²¹. A létezés univerzális és komplex kölcsönhatásában válik értelmezhetővé valamennyi létező létezésének jogosultsága és szabadsága.

Következésképpen a létezés globális térszerkezetének „versengő-együttműködési” modellje az ember egyéni és társadalmi létezésének fogalmi újraértelmezését feltételezheti, ami azonban nem pusztán az életminőség javítását segítheti, hanem az életminőség fogalmának a mainál tágabb horizonton történő definiálását is, ami pedig értelemszerűen jelenti az individualista boldogságkonceptióknak a létezés tágabb összefüggésrendszerében való értelmezését, és ezeknek esetleges tartózkodóbb kezelését.

„Minden konnektív struktúra alapelve az ismétlés. Ez biztosítja, hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös „kultúra” azonosítható mozzanataiként.” (Assmann, 2013, 17.o)

4. Creatio continua²²

„Az egyiptomi művészetben – festményen, szobron, épületen – megvan az, ami a legnagyobb dolgok egyike, hogy pontosan a maga helyére kerül minden, mintha törvénynek engedelmeskedne. Az egyiptomi művészet minden alkotásában méltóság van és derűs

²¹ Izgalmas könyv ebben a vonatkozásban: Jonathan Haidt (2006): The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom. (Basic Books)

²² A creatio continua elsősorban az egyiptomi ontológia Maat istennő iránti egyetemes és mindenkori felelősséget jeleníti meg. A létező megóvásának feladatát a teremtés örökkévalóságában.

harmónia. ... Ennek a stílusnak megvoltak a szigorú törvényei, amelyeket a művész már fiatalon meg kellett hogy tanuljon. És fontos volt, hogy megtanuljanak szépen írni, a hieroglifák vonalait pontosan, jól olvashatóan véssék a kőbe. De ha a sok szabályt már tudták, kitanulták a mesterségüket. Senki se kívánta tőlük, hogy eredetit, újat alkossanak. Sőt, valószínűleg azt a művészt becsülték a legtöbbre, akinek a munkái legjobban hasonlítottak a híres régi alkotásokhoz. Ebből a felfogásból adódott, hogy háromezer év alatt alig változott a művészetük. Amit a piramisok korában jónak, szépnek tartottak, azt ezer évvel később is éppen úgy dicsérték. Igaz, hogy a divat más lett, a témák is változtak, de az előadás módja, karaktere lényegileg ugyanaz maradt.” (Gombrich, 1978, 61.o)

Az egyiptomi világkép érdekesítő tartalmakat tartogathat számunkra. Ebben a kontextusban érdemes figyelmet fordítani az egyiptomi tudati univerzumra, annál is inkább, mert e tárgy folyamatosan újabb- és újabb felfedezésekkel bővül s ma már felszabadultabb képet mutat magáról, mint a korábbi sokkal inkább hatalmi önkényről és „prelogikus” logikátlanságokról szóló vélekedések.²³ A felszínen logikátlanságoknak és paradoxonoknak tűnő valóságtartalmak mélyén, más axiómákból kiinduló értelmezéssel, egyre jobban felismerhető a Rend.²⁴

„Ami számunkra elképzelés, az az egyiptomi (és a korabeli) ember számára valóság. Ami számunkra elképzelhetetlen, illogikus, az az egyiptomi életfelfogásban ugyanannak a célnak több úton való megközelítése, ahol az egyik nem zárja ki a másikat.” (Wessetzky, 1988)

Wessetzky rámutat, hogy az aktív és az idő hatékonyságára felettébb gondot fordító nyugati létezés-konceptióval szemben, az egyiptomiak szemlélete sokkal inkább passzivitás-orientált, s *„a mindig előretörő egyénnel szemben inkább a közösség, az akarattal szemben a sorsban való megnyugvás az irányító tényező.”* Ma ezt tisztán a racionális gondolkodás hiányaként interpretáljuk, holott akkor ez is egy metodikát jelentett, amellyel elvezetett a kitűzött célokig. *„A mai kor dinamizmusával szemben filozofikus önuralom és az el nem múlásban való hit képviselte az erőt. A nyugalmi helyzet nem jelent passzivitást. Éppen a rend érdekében a Maat azt is jelenti - amit az egyiptomi kifejezés is igazol-, hogy "minden a maga helyén és a maga idejében" történjék. Úgy, ahogy Ptahhotep tanítása is tükrözi, az ideális felfogás nem zárja ki*

²³ Mi több, az egyiptomi világkép felfejtésekor J. Wilsont követve (1949) a komplementer fogalmat használja Hornung is, hiszen „ez a fogalom, úgy tűnik, teljes mértékben bevált az egyiptomi szellemi élet sok területén.” (Hornung, 1971, 196. o) Tudománytörténeti vonatkozásában kifejezetten izgalmas az értelmezések fogalomhasználata. „A többértékű logika lehetőségeiről és korlátairól szóló vita nyitott... elég, ha tudunk erről a vitáról...” (Hornung, 1971, 197.o)

És csakugyan fontos, mégpedig abban a vonatkozásban is, hogy a modern fizika felismeréseit és fogalmait általában a távol-keleti vallási filozófiában kifejtett elképzelésekkel állítják párhuzamba. (Lásd: Capra: A fizika Taoja, 1990). Robert Oppenheimer is a következőket írja 1954-ben (4. old.): *„Az emberi megismerésről vallott általános elképzeléseink, amelyeket jól illusztrálnak az atomfizika területén tett felfedezések, nem is olyan ismeretlenek, rendkívüliek vagy újak. A mi kultúránkban is már nagy múltra tekintenek vissza, de a buddhista és hinduista gondolkodásban kezdettől fogva központi szerepet játszottak. Újnak vélt elképzeléseink nem egyebek, mint az ősi bölcsesség példái, igazolásai és finomításai.”*

Evidenciákat átstrukturáló jelentőségű lehetne, amennyiben az egyiptomi lét-konceptióhoz is tudna viszonyulni a modernség természettudományos fejlődése.

²⁴ Ennek a Rendnek a megismerése pedig éppen abban hordozhat jelentőséget, hogy magának a megismerésnek (értelmezésnek) a kihívása kizökkenthet bennünket a megrögzött gondolati struktúráinkból. *„Ismert dolog, hogy metaforák megalkotása új perspektívákat képes nyitni a gondolkodás és a megismerés számára. A metafora átszervezheti a fogalmi-asszociációs hálót, ezzel pedig felbontja a régi kereteket, megszünteti az ősi kliséket és azokat újabb sémákkal helyettesíti. Egész világképünket megújíthatja, az érzékelésig lehatolva.” (Farkas, 2004)*

a tapasztalati, praktikus elemet. Az ideális elképzelés a Maatról, a világrend, illetve annak harmóniája szükségszerűségéről az egyénre, az emberi magatartásra is vonatkozik. Ez irányítja az államot is.”(Wessetzky, 1988)

A szobrokon, frízeken, sírfeliratokon és díszítéseken a néző szeme elé táruló belső harmónia, életöröm nem megrendelt póz tehát, hanem az adott kultúra bizonyos időszakainak valósága. Alapja pedig éppen az a szerves, univerzális létszemlélet²⁵, mely nemcsak a külső világ tudati visszatükrözését hatotta át, hanem mintáját jelentette a funkcionális társadalomszervezésnek is. A világ alapjának, a Rendnek és a helyes mértéknek az őrzésének és egyfajta status quot-jának biztosítási kötelességét. „Az istenek nem igényelnek materiális adományt, hanem az ember választását igénylik létezésükre, az ember szívében akarnak jelen lenni, teremtő művük csak ezzel éri el maradandó értelmét.” (Hornung, 2009, 176. o.) Az egyiptomi létfelismerés világképe – a monumentális diskurzus²⁶ – az öröklét természetességét és a világrend egyensúlyának, harmóniájának szükségét, nélkülözhetetlenségét közvetíti.

Az egyiptomi világkép alapja a ciklikusság, s éppen ebben a ciklikusságban válik értelmezhetővé a kozmikus boldogságkoncepció, amelynek esszenciája az embernek az a létezésinspirációja, hogy élete beágyazódhasson az örök létezésbe. Az egyéni létezés értelmét a kozmikus újjászületésben értelmezték.²⁷

Mindez a mai anyagi ellátottsági színvonalhoz képest összehasonlíthatatlanul alacsonyabb szinten. Ennek a ténynek az üzenete azonban éppen az, hogy a társadalom és azon belül az egyén létezési harmóniájának elérhetősége nincs összefüggésben az ember anyagi kultúrájának fejlettségével, illetve a mostani értékrendben oly előkelő helyet elfoglaló fogyasztással sem.

A források szisztematikus tanulmányozása tehát kínálhat egy specifikus kiindulási pozíciót ehhez a viszonyrendszerhez, az értelmezések által indukált diskurzustól motiváltan pedig visszaigazolódhat az a nem titkolt reményünk, hogy a diskurzustér átszivároghat az egyiptológia határain, s interdiszciplinárisává válva aktualizálhatja azt a creatio continua világképet, amely – a kulturális emlékezetből inspirálódó alternatív kortárs gazdasági elképzelésekkel együtt, segíthet egy élhető és fenntartható létezési modell konstruálásában.

²⁵ Wilson 1946-ban publikált írásában a *The Intellectual Adventure of Ancient Man* c. (53-54.o) tanulmánykötetben összehasonlítja a nyugati valóságképet az egyiptomival, s az előbbiről azt mondja, hogy az fényképszerű, egyszerű és statikus, az egyiptomiaké pedig olyan mintha film lenne, változó, képlékeny, fluid és sokoldalú. Wilson szerint éppen ezzel magyarázható, hogy mi ma már meglehetősen nehezen értjük és értelmezzük azt a más típusú gondolkodást.

²⁶ „A monumentális diskurzus nem egyszerűen kommunikációs közeg, hanem az üdvösség útja. Évezredek távlatában megadja az utókorral való összeköttetés esélyét, és kinek-kinek testre szabott örökkévalóságot kínál... A monumentális diskurzus az Erény (egyiptomiul Maat, vagyis Igazságosság, Igazság és Rend), az örökkévalóság és a politikai hovatartozás diskurzusa: ilyenként pedig Egyiptomban a kulturális emlékezet centrális szerveződésformája.” (Assmann, 2013. 174)

²⁷ Boldogságkoncepciójukat a mi felfogásunkban talán az a reményük fejezi ki a leginkább, hogy olyan életet élnek, amely a túlvilági mérlegeléskor méltóvá teszi őket majd arra, hogy felkerülhessenek az isten bérékájára, amely éjszakánként végigjárja a halottak birodalmának 12 óráját, hogy aztán reggelente a szent skarabeusz bogár képében – magával a Napistennel jelenhessenek majd meg a horizonton. Minden nap, újra meg újra.

„Bejárod az öröklét (Dzset) útját.”²⁸

(Berlini Ptah-himnusz IX. col 4b-5b. sor. In: Kákósy, 1979, 385.o)

5. Következtetések helyett

"Bár tudnám elmondani ... a Hallgatók szavait, az ősidők eszméit."

(Ptahhotep tanítása, In: Wessetzky, 1988)

Nem minden korban volt az ember ennyire közömbös kozmoszba ágyazottsága vonatkozásában. Léteztek hosszú történelmi periódusok, melyek nem növekedésre, hanem harmóniára törekedtek. A kulturális emlékezet őrzi azt az ismeretet, amely tudott az emberi lét beágyazottságáról, még hozzá egy nagyobb rendszerbe való beágyazottságáról, s tudott arról - amit a modern ember teljesen másként igyekezett (és igyekszik még ma is) elgondolni, hogy éppen a kiszakíthatóságával arányosan növekszik a kiszolgáltatottsága is. Tudta, amennyiben felborítja a nagyobb rendszer egyensúlyi viszonyait, a saját létalapját szüntetheti meg. A nagyobb rendszer pedig nem csupán érte van, hanem rajta kívül megszámlálhatatlanul sok és sokféle lényért, akik neki lakótársai, s akik létezése nemcsak tudomásul vehető, hanem egyben átérezhető is.

Ezt az ismeretet őrzik az Egyiptomi Birodalom építményei, művészetinek tekinthető alkotásai, írásokban ránk maradt lenyomatai: nem növekedési szándékról, hanem a kozmoszba illeszkedő harmóniáról üzennek. Következésképpen a Monumentális diskurzus ismerete mentén bizonyosan indokolt lehet egy új diskurzustér megnyitása.

„A világkép-, az idő- és a térelméletek az a terület, ahol az egyiptomi gondolkodás legmesszebbre jutott az absztrakció útján. Nem egy szekularizált filozófia terminológiájával szólnak hozzánk, hanem egy páratlanul gondolatgazdag és meggondolkoztató szimbolika és vallásfilozófia nyelvén, melynek megértéséhez csak teljes vallásos irodalmunk és művészetük szem előtt tartásával találhatjuk meg a kulcsot.” (Kákósy, 1979, 385.o)

IRODALOM

Assmann, J. (2013): A kulturális emlékezet. Budapest, Alantisz Könyvkiadó

²⁸ „Amon a legelső ős, aki megalkotta az ősisteneket. Ő az Örökkévalóság (Neheh), aki megkezdte az örökkévalóságot (neheh), az ő szíve teremtette meg az öröklétet (dzset).” (Urk. VIII.3 Idézi: Kákósy, 1979, 383.o) Azt a dzset-et, amelynek van térbeli aspektusa is, akárcsak az időnek általában. „Ez abból látszik, hogy időfogalmakat jelentő szavak után némelykor térre utaló determinatívumot írnak.” (Kákósy, 1979, 385.)

- Castells, M. (2006): Az identitás hatalma. Budapest, Gondolat-Infonia
- Capra, F. (1990): The Tao of Physics. Fontana Paperbacks
- Csaba, L. (2014): Európai közgazdaságtan. Akadémiai Kiadó
- Farkas, A. M. (2004): Az egyiptomi gondolkodás logikája. In: Motogoria. (Ed: Gergely-Kemény). MTA Politikai Tudományok Intézete Könyv Kiadó Kft. ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport Budapest. 44-65 o.
- Galbraith, J. (2000): How the economists got it wrong. *The American Prospect*, 11 (7)
- Gombrich, E. H. (1978): A művészet története. Budapest: Gondolat Kiadó
- Hofstätter, P. R. (1990): Einführung in die Sozialpsychologie. Stuttgart, Kröner,
- Haidt, J. (2006): The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom. Basic Books
- Hegel, G. W. F. (1983): A jogfilozófia alapvonalai, Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Hoyle, F. (1970): Frontiers of Astronomy. London: Heinemann.
- Hornung, E. (2009): Az egy és a sok. Az óegyiptomi istenvilág. Budapest, Typotex (Eredeti 1971)
- Kákossy, L. (1979): Ré fiai. Budapest. Gondolat Kiadó
- Karikó, S – Szécsi, G. (2012): Hogyan (ne) kommunikáljuk a válságot? In: Válság és kommunikáció. (Ed: Karikó-Szécsi). Áron Kiadó, 7-13.o.
- Knut, J. Ims – Zsolnai, L. (2005): Shallow Success and Deep Failure. In: Business within Limits: Deep Ecology and Buddhist Economics. Oxford: Peter Lang Academic Publishers. 3-24 o.
- László, E. (2006): Chaos Point. The World at the Crossroads. London-New York
- Liotard, J.F. (1993): A posztmodern állapot. In: A posztmodern állapot Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Ed: Bujalos István. Budapest, Századvég Kiadó, Budapest. 6-143. o
- Major, Gy. (2017): Organisation Development in the Point of Intersection of Competencies and Performance Potentials. Ed: Nandram Sharda S, Bindlish Puneet K. In: Managing VUCA Through Integrative Self-Management. Springer International Publishing
- Major, Gy. (2015) : A gazdasági modell átértelmezhetősége a homo oeconomicus új identitása mentén. In: Tanulmánykötet a Báthory-Brassai Nemzetközi konferencia előadásából 2. kötet. (Szerk: Rajnai és többiek). Bp, Óbudai Egyetem. 127-137 o.
- Mander, J. (1991): In the Absence of the Sacred. San Francisco, Sierra Club Books

Mannheim Károly (1995): A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok. Budapest: Atlantisz

Nagy, Z. É.(2008): Változó vidékkép – Minden időben. Szociológiai Szemle 2008/4, 123–129 o.

Oppenheimer, J. R. (1954): Science and the Common Understanding. Oxford University Press, London

Piaget, J. (1973): Az értelmi fejlődés társadalmi tényezői. Bukarest, Kriterion

Sachs, J. D. (2016): A civilizáció ára. Budapest, Gondolat Kiadó

Sachs, W. (2000): Development: The rise and decline of an ideal: Article for the Encyclopedia of global environmental change. Wuppertal: Wuppertal Inst für Klima, Umwelt, Energie. Wuppertal Papers

Venette, S. J. (2003): Risk Communication in a High Reliability Organization: APHIS PPQ'S Inclusion of Risk in Decision Making. North Dakota State University

Wessetzky, V. (1988): Egyiptomi kultúra - egyiptomi bölcsélet Ptahhotep tanításában. Valóság, 31 (3). 82-94. o.

Wilson, J. A. (1946): Egypt. In: The Intellectual Adventure of Ancient Man. (Ed.: Frankfort és többiek). The University of Chicago Press. Chicago & London pp. 31-125

MEGJELENT:

Létünk, 2017/3. 101-118.o